

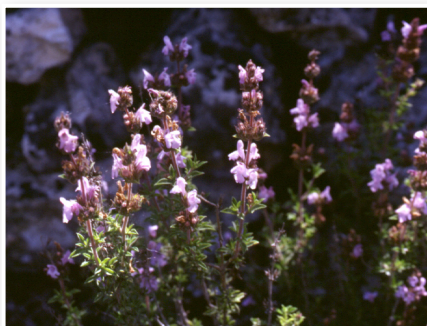
סיאה

אזוב מצוי, 'זעתר'

אורגנו

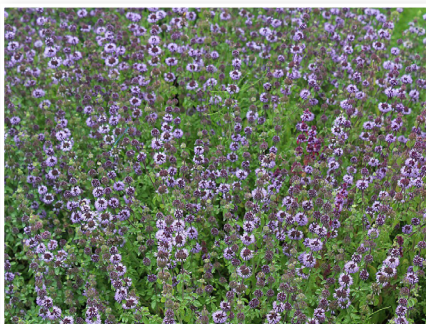
צתרה ורודה

הסיאה נזכרת במשנה כמה פעמים בהקשרים שונים, תמיד בסמיכות לאזוב ולקורנית (משנה שביעית ח א; מעשרות ג ט; שבת יח ב; עוקצין ב ב). נזכרת גם בכמה מקומות בתוספתא בהקשרים דומים (שביעית ה טו; שבת ח לא; עוקצין ב ג ועוד). מהאזכורים השונים ניתן להבין שמדובר בצמח בר שהעלים שלו עשויים לשמש למאכל אדם.

הזיהויים

■ **אזוב מצוי, 'זעתר'** (*Origanum syriacum*)¹ - בן שיח ממשפחת השפתניים. *Origanum* הינו סוג של צמחים ארומטיים ממשפחת השפתניים. המינים השונים נפוצים מאוד כתבלינים, בהם **האורגנו** (*O. vulgare*) **והמיוון** (*O. majorana*). **האזוב המצוי** הינו המין המוכר ביותר באזורנו, והוא נפוץ בארץ בהר המרכזי ובגליל. אפשר שזוהי כוונת התלמודים, שצוטטו גם בזרעים גניזה ב וברי"ף. נראה כי המליצה זיהה גם הוא כך באחת מהאפשרויות שהביא.²

■ **צתרה** (*Satureja*) - סוג של צמחים ארומטיים ממשפחת השפתניים, המונה כ-30 מינים. הזיהוי מתייחס כנראה ל**צתרה ורודה** (*Satureja thymbra*),

נענע הכדורים

תודרה רפואית

מרווה

הנפוצה באזור ההר המרכזי. זוהי אפשרות נוספת לפענוח הזיהוי של התלמודים,³ וכך מביא רש"י בזיהוי הראשון שלו.⁴

■ **נענע הכדורים** (*Mentha pulegium*) - צמח רב-שנתי ממשפחת השפתניים. עליהם של מיני הנענע ידועים בשל ריח המנטה העז הנודף מהם. הנענע משמשת לחליטת תה ולתיבול, ומהווה מרכיב חשוב ברפואה העממית ובתעשיית התמרוקים. כך נראה מן הזיהוי הראשון המובא בערוך, וכן אצל רש"י, ריבמ"ץ, רמב"ם, תנה"י, רע"ב ואלג'אמע.⁵

■ **תודרה רפואית** (*Sisymbrium officinale*) - צמח חד-שנתי במשפחת המצליבים. נפוצה בדרום אירופה ונדירה יחסית בישראל, ובעלת שימושים ברפואה העממית. כך מופיע בערוך בזיהוי השני.⁶

■ **מרווה** (*Salvia*) - סוג ממשפחת השפתניים, עימו נמנים מינים רבים של צמחים ארומטיים, הנפוצים ברחבי חצי הכדור הצפוני. בארץ מוכרים 21 מיני בר - עשבוניים חד-שנתיים ורב-שנתיים, שיחים ובני שיח. מהם נפוצים מאוד. נפוץ השימוש בהם לחליטת תה וברפואה העממית. כך הביא ריבמ"ץ כאחת מאפשרויות הזיהוי.⁷

■ **ריחן מצוי, בזיליקום** (*Ocimum basilicum*) - צמח תבלין ממשפחת

בזיל - ריחן

עץ הברזיל ההודי

Rhododendron tomentosum

השפתניים. היוונים העריכו את תכונותיו של הצמח, וכינוהו 'מלך התבלינים'. משמש באופן נרחב ברפואה העממית. נראה שכך זיהה המליצה (בזיהוי השני).⁸

■ **עץ הברזיל ההודי** (*Caesalpinia sappan*) - עץ ממשפחת הקטניות. זיהוי יחידאי (ותמוה) של מכה"מ.⁹

■ *Rhododendron tomentosum* - שיח קטן ממשפחת האברשיים, הגדל באזורים הקרירים בחצי הכדור הצפוני, בין השאר במרכז אירופה וצפונה. חלקי הצמח מכילים רעלנים. אך במינון מבוקר הוא משמש לחליטת תה ברפואה העממית. כך זיהה בתפא"י.¹⁰

עיון

כל הפרשנים מזהים את הסיאה עם צמחי תבלין וריח. רוב הזיהויים הינם עם צמחים ממשפחת השפתניים. הערוך מוסיף (לגבי 'סיאה אזוב וקורנית'): וכולן מיני אזוב הן, ואכן גם את האזוב והקורנית מזהים הפרשנים בדרך כלל עם צמחים ממשפחה זו.

אף על פי שהזיהויים המופיעים בתלמודים אינם ברורים לגמרי, נראה שהכוונה שם היא למין או מינים מן הסוגים אזוב או צתרה, הקרובים זה לזה. רבים מהפרשנים הלכו בעקבות התלמודים או הביאו מינים דומים להם. הערוך מביא זיהוי נוסף - נענע הכדורים,

וגם זיהוי זה מצוטט אצל פרשנים מאוחרים יותר. שני זיהויים ייחודיים הם של מכה"מ - עץ הברזיל ההודי, ושל תפא"י, שהביא מין רעיל, המשמש לרפואה אך לא למאכל, ואינו נפוץ כלל באזורנו.

'סאיה' המובא אצל רנאה"י ורנאה"י פ"א אינו מזוהה, אך בולט הדמיון הלשוני סאיה-סיאה.¹¹

החוקרים מזהים את הסיאה עם הצתרה.¹² נוסף על כך, פלדמן מרחיב על אודות דעה שרווחה, לדבריו, בעבר (אף כי נראה שלא הייתה מבוססת דיה), שלפיה יש לזהות את הסיאה עם מיני שברק (*Ononis*).¹³

הערות:

1. השם המדעי הרשמי של הסוג הינו 'אזובית', ועדיין חלק מן המינים, ובהם האזוב המצוי, נקראים 'אזוב'.
2. ירושלמי (שביעית ז ה"א ל, וט, ונ): צתרה < צתרא (סור.) = *صعتر* (בר בהלול, א, עמ' 1686), שהוא שמם הערבי של כמה צמחים ממשפחת השפתניים, ובעיקר מיני *Origanum* (עיסא, עמ' 129, ע' 13. מין הבר הנפוץ באזורנו הוא *Origanum syriacum*); אומנם, רוב החוקרים זיהו את 'צתרא' הסורית עם *Satureja* (צתרה), בין השאר עקב הדמיון בצליל לשם האירופי (סוקולוף, ברוקלמן, עמ' 1305; פיין סמית, תזאורוס, ב, עמ' 3450; לעף, שמות, עמ' 325. זיהוי נוסף הוא עם *Urtika* (סרפד. פיין סמית, תזאורוס, שם; לעף, שמות, עמ' 326); בבלי (שבת קכח ע"א, אוק 366): צעתידי; (שם וט 108): צתרי < לעיל ירושלמי; זרעים גניזה ב: הַסָּאָה אלסעטר < לעיל ירושלמי; רי"ף (שבת נא ע"א): אמר רב יהודה סנתרי < נראה כשיבוש של 'צתרי' שבבבלי; המליצה (בהמ"ל): סיאה מרזנגוש ואבישן צתרה... < مرزنگوش, اويشن, صعتر הים שמות של צמחי תבלין שפתיים. בדרך כלל מזוהים אותם עם *Origanum* (דסוקי, מילון, א, עמ' 209; חיים, מילון, א, עמ' 175, שם ב עמ' 867; אחונדוב, עמ' 382, 403). עוד הם מזוהים עם *Satureja* (צתרה. סטינגאס, עמ' 786) ו-*Thymus* (קורנית. חיים, מילון, ב, עמ' 83).
3. ראה להלן הע' 1.
4. רש"י (שבת קכח ע"א): צתרי שדריא"ה לוי"ה... < Sadree (צרפ.) = *Satureja thymbra* (פלורה קרואטיה 04.12.19 <http://hirc.botanic.hr/fcd/DetailFrame.aspx?IdVrste=9572>); לוי"ה - לא ברור למה הכוונה.
5. ערוך (ח"ו עמ' 2, ערך 'סאה'): פוליא... וכולן מיני איזוב הן < poleu, poleo (איט. דר.) = *Mentha pulegium* (אונברסיטת טרייסטה); ערוך השלם ח"ו, עמ' 2, הע' 6: דיוסקורידס, גודייר, עמ' 270, ח' III, ע' 36). לכאורה ניתן לזהות באופן אחר: polio (איט.) = *Teucrium polium* (געדה מצויה. שם נרדף: *Teucrium capitatum*) - אך גם לאור העובדה שריב"מ"ץ (עיין להלן) מזהה בין פוליו לבין בליסקוני נראה שיש להכריע לטובת *Mentha pulegium*. וראה עוד אצל בדוואן, עמ' 581, ע' 3380. וכן אצל דיוסקורידס לגבי polion (דיוסקורידס, גודייר, עמ' 354, ח' III, ע' 124); רש"י (שבת קכח ע"א): צתרי... < ל"א פוליא"ל < poliol (צר. עת.) = *pouliot* (צר. דרמטטר ובלונדהיים, עמ' 115, ע' 836). מזוהה עם *Mentha pulegium* (ח ווייך, מילון, א, עמ' 836) ועם *Teucrium* (געדה. ניקולוב, מילון, עמ' 797); ריב"מ"ץ (שביעית ח א): לעז הסיאה פוליו ובלש"ן בין בליסקוני < פוליו - לעיל ערוך, שם הובאו שתי אפשרויות. לאור זיהוי 'בליסקוני', נראה

- כי יש לזהות כאן 'פוליר' עם *Mentha pulegium*; בליסקוני - βλήχων = *Mentha pulegium* (לידל וסקוט, עמ' 319. שם דומה מופיע אצל דיסקורידס עמ' 270, ח' III ער' 36. גם אצל אסף הרופא מובא: עשב, הנקרא בלשון ארם קורניתא פליתא, ובלשון יוון בליסקוניו, ובלשון רומיים פוליון (אסף הרופא, פרק 155/84); רמב"ם (שביעית ח א עמ' 157; מעשרות ג ט עמ' 205; עוקצין ב ב עמ' תשכה): אלפונדג' < فوننج הינו מין קיבוצי של מינים שפתיניים ובעיקר מיני *Mentha*. הן מדברי רמב"ם בביאור שמות הרפואות והן מן המילונים נראה כי את فوننج סתם, ללא שם לוואי, ניתן לזהות עם *Mentha pulegium* (עיסא, עמ' 117 ער' 13; בדויאן, עמ' 392, ע' 2269). רמב"ם עצמו בביאור שמות הרפואות מביא כי ישנם מיני فوننج רבים (רמב"ם, רוזנר, עמ' 239, ע' 309). שני המרכזיים שמזכיר הינם *Mentha aqatica* (נענע המים) לו הוא קורא 'המין הנהרי' ו-*Mentha pulegium* (נענע הכדורים). מבין שניהם סביר יותר כי מתכוון בפירושו לאפשרות השנייה, שאם לא כן - היה מציין את עניין הקרבה למים; תנח"י (עמ' 360 ערך 'סאה' בסופו): הוא הצמח הידוע בשמו פונדג' < לעיל רמב"ם; רע"ב (מעשרות ג ט): בערבי פונדג' ובלע"ז פוליי"ז; (עוקצין ב ב): וסיאה וקורנית מין אזור הם... פליי"ז בלע"ז < פונדג' - לעיל רמב"ם; פוליי"ז - לעיל ערוך, רש"י; אלג'אמע (עמ' 88, ערך 'סיאה'): אלפונדג' < לעיל רמב"ם.
6. ערוך (ח"ו עמ' 2, ערך 'סאה'): וי"א סיסמברו... וכולן מיני איזוב הן < sesembrio (איט.) = *Sisymbrium officinale* (בדויאן, עמ' 552, ע' 3220. עליו וזרעיו של צמח זה משמשים כתבלינים). גם אצל דיסקורידס מזוהה σισύμβριος έτερον עם מין ממשפחת המצליבים (דיסקורידס, גודייר, עמ' 169, ח' II, ע' 156) - לא ברור אם הכוונה ל-*Sisymbrium* או ל-*Nasturtium* (=גרגר. ראה לידל וסקוט, עמ' 1061). וע"ע 'אירוס' ובוהיו הערוך שם).
7. ריבמ"ץ (שביעית ח א): לעז הסיאה... ויש אומר סלביאה < *Salvia* (איט.) = *Salvia* (אוניברסיטת טרייסטה). בדויאן, עמ' 524, ע' 3044 ועוד. שם זה כולל מיני מרווה רבים).
8. המליצה (בהמ"ל): ... סיאה שאהספרם < شاهسپر, شاه اسفرم = *Ocimum basilicum* (סטיינגאס, עמ' 727; חיים, מילון, ב, עמ' 166) או קרוב משפחתו *O. minimum* (סטיינגאס, עמ' 726, 727; אחונדוב, עמ' 381).
9. מכה"מ (ב"ד ד' 23 ועוד): בקם < بقم (פר.) = *Caesalpinia sappan* (סטיינגאס, עמ' 194; חיים, מילון, א, עמ' 272). בערבית נקרא כך גם *Reseda luteola* (=רכפת הצבעים. עיסא, עמ' 154, ע' 20).
10. תנח"י (שביעית ח א, ע"ב): ווילדער רָאָסמארין < Wilder rosmarin (גר.) = *Rhododendron tomentosum* (גרים, מילון, כ' 14, עמ' 1236; זיידמן, תבלין, עמ' 201. סינונים של *Lidum palustre*). אין קשר סיסמטי בינו לבין הרוזמרין (*Rosmarinus*). צמח נוסף הנקרא בשם זה הוא *Croton eluteria* (משפחת החלבלוביים. זיידמן, תבלין, עמ' 123).
11. רנאה"י (יג 5 עוקצין): אלסאיה < לא מזוהה; רנאה"י פ"א (שביעית ח כת"י בהמ"ל 1): אלסאיה.
12. לעף, פלורה, ד, עמ' 72; פלדמן, משנה, עמ' 293; פליקס, צומח, עמ' 104. פלדמן ופליקס נוקבים בשם המין המצוי בארץ - *Satureja thymbra*.
13. פלדמן, משנה, עמ' 291-294.